

zorgzaam
GROEN WONEN
een verkenning

J.M. de Jonge

Alterra-rapport 133
ISSN 1566-7197

Transformatieproject van een boerderij in Barchem.
De boerderij is nu een conferentieoord. Tot de doelgroepen behoren mensen die in een gezonde en inspirerende omgeving samen verder willen komen.

Architectenbureau Teun Verstand BNA - Utrecht www.teunverstand.nl

Foto : Hein Koops fotografie - Gorinchem

Zorgzaam Groen Wonen

Een verkenning van kansen voor het combineren van wonen, zorg en groen

**Jannemarie de Jonge
2001**

REFERAAT

J.M. de Jonge, 2001. *Zorgzaam Groen Wonen, Een verkenning van kansen voor het combineren van wonen, zorg en groen*. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 133 zorgzaam groen wonen test.doc.

Door wonen, zorg en groene functies op elkaar te betrekken in plaats van te scheiden, ontstaan nieuwe functiecombinaties die voldoen aan maatschappelijke behoeften zoals groene woonmilieu's, woon-zorgvoorzieningen of ontspanningsmogelijkheden. Bovendien spelen deze vormen in op beleidsdoelen zoals extramuralisatie van de zorg, platteland vernieuwing en differentiatie in woonmilieu's. Realisatie kent nog veel (institutionele) belemmeringen. Door een lerende aanpak via experimenten kunnen rond deze thematiek gebiedsinnovaties worden vormgegeven.

Trefwoorden: groene ruimte, innovatie, omgevingskwaliteit, platteland vernieuwing, woonmilieu's, zorg

ISSN 1566-7197

© 2001 Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte,
Postbus 47, NL-6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra is de fusie tussen het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN) en het Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC). De fusie is ingegaan op 1 januari 2000.

Inhoud

1	Inleiding	7
1.1	Beelden bij zorgzaam groen wonen	7
1.2	Meervoudig ruimtegebruik biedt keuzemogelijkheid	8
1.3	Doel en karakter van deze notitie	9
1.4	Opbouw	9
2	Begrippen in hun actuele context	11
2.1	Begripsomschrijving	11
2.2	Beleid	12
2.3	Relatie met de markt	15
3	Invloed van maatschappelijke trends	17
3.1	Individualisering & keuzevrijheid	17
3.2	Informatie- en diensteneconomie	20
3.3	Belevenis-economie	21
3.4	Demografie	21
3.5	Internationalisering	22
3.6	Veranderende verhoudingen publiek/privaat	23
4	Kansen en belemmeringen combinatie wonen, zorg & groen	24
4.1	Algemene belemmeringen	25
4.2	Wonen- groen	26
4.3	Wonen- zorg	27
4.4	Groen-zorg	28
4.5	Conclusie wonen, zorg & groen	31
5	Drie ruimtelijke concepten voor zorgzaam groen wonen	32
5.1	Het groene stadsdienstkwartier	32
5.2	Het land in de stad	35
5.3	Nieuwe Marken	37

5.4	Uitdagingen	39
6	Kennis voor zorgzaam groen wonen	41

Woord vooraf

Dit rapport is tot stand gekomen in het kader van het onderzoeksprogramma Stad Land, inmiddels opgevolgd door Groene Metropolen, dat wordt uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Binnen dit onderzoeksprogramma maakt het onderdeel uit van de cluster Groen Wonen, waarin trends, behoeften en (on)mogelijkheden met betrekking tot groene woonmilieu's worden verkend. Het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu is mede-opdrachtgever van Groen Wonen.

Deze korte notitie is bedoeld als opstap voor een vervolgtraject. Hierin willen we met andere partners uit praktijk en onderzoek de concrete mogelijkheden voor zorgzaam groen wonen en de onderzoeksvragen die hieruit voortkomen nader bekijken.

Sanatorium Zonnestraal

1 Inleiding

1.1 Beelden bij zorgzaam groen wonen

Zorg, wonen en groen. Beelden doemen op van sanatoria of verpleegtehuizen in lommerrijke streken. Maar ook van de boer(in)-op-leeftijd die het bedrijf van de hand heeft gedaan, maar nog bij het bedrijf kan blijven wonen. De betrokkenheid bij het werk in de stal en op het land houdt hen vitaal. En hoeveel "gekke Henkie's" gingen vroeger niet in de kost bij een boerenfamilie om hand- en spandiensten te verrichten op het bedrijf, in ruil voor een zorgzame omgeving?

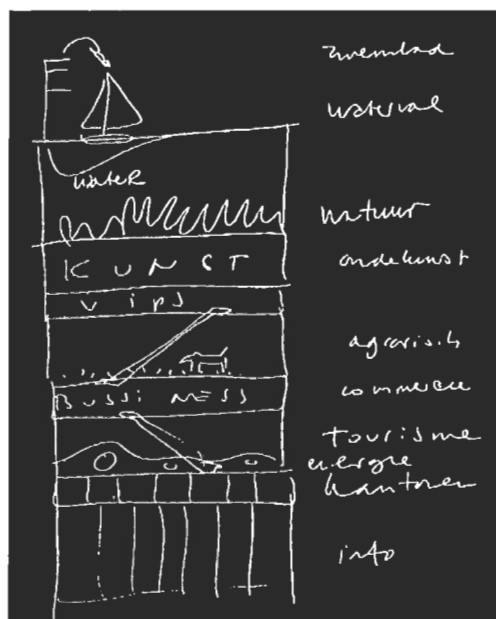
Zorg op de boerderij

Wat lange tijd een heel gewone combinatie leek, is in de 20^e eeuw steeds verder uit elkaar gegroeid. Het beleid voor volkshuisvesting, zorg en groene ruimte is sterk verkokerd, waardoor kansen voor een gemeenschappelijke oplossing van elkaars problemen niet zo snel gezien worden.

Deze notitie gaat uit van de veronderstelling dat het op elkaar betrekken van doelstellingen van de afzonderlijke beleidsterreinen tot aantrekkelijke concepten kan leiden. Aantrekkelijk voor het gebruik en beleving van de ruimte door de bewoners zelf en voor passanten. Niet om te pleiten voor het in ere herstellen van de genoemde beelden. Wel om te bezien of en welke eigentijdse vormen denkbaar zijn die uitgaan van de aloude integratie van wonen en zorg in een re-creërende en vitaliserende groene omgeving.

1.2 Meervoudig ruimtegebruik biedt keuzemogelijkheid

Meervoudig ruimtegebruik is in. Hoewel het doel van meervoudig ruimtegebruik primair ligt in het verhogen van de kwaliteit van onze leefomgeving, lijkt in het beleid meervoudigheid als zodanig welhaast tot doelstelling te worden verheven.

*Schets voor het nederlands paviljoen door MVRDV;
icoon voor meervoudig ruimtegebruik*

Deze gedachtengang ligt niet ten grondslag aan deze rapportage. De opportuniteit van het verkennen van de combinatie wonen, zorg en groen als concrete invulling van

meervoudig ruimtegebruik ligt niet in de behoefte om aansluiting te vinden bij modes in het beleid. Het omgekeerde is het geval. Meervoudig ruimtegebruik kan worden gezien als een logische maatschappelijke ontwikkeling in een tijd dat mensen behoefte hebben aan keuzevrijheid en diversiteit.

Wonen, zorg en groen afzonderlijk geeft drie keuzemogelijkheden. Als ook combinaties worden gemaakt ontstaan zeven mogelijkheden. In deze verkenning wordt zowel gekeken naar de combinaties van wonen-zorg, wonen-groen en zorg-groen, om van daaruit de stap te maken naar de combinatie wonen-zorg-groen. Hiermee wordt tevens duidelijk dat dit geen pleidooi is voor óf gescheiden, óf gecombineerd. Elke situatie (wat betreft mensen wensen en ruimtelijke mogelijkheden) is anders en vraagt om eigen oplossingen. Maar het is prettig als er dan meer te kiezen valt dan monofunctionele oplossingen.

1.3 Doel en karakter van deze notitie

Doel van deze notitie is een korte verkenning als *opstap naar vervolgstudies*. Daarmee is ook het karakter bepaald: geenszins compleet, eerder een quick scan, in zeer beperkte tijd uitgevoerd door slechts één auteur, weliswaar met een open oor en oog voor informatie van buiten. In vervolgstudies zou juist een interdisciplinaire/ intersectorale aanpak centraal moeten staan, waarbij tevens samenwerking tussen onderzoek en praktijk belangrijk is (transdisciplinaire aanpak). Als eerste stap kan gedacht worden aan een *expertmeeting*. Met die doelgroep voor ogen is deze rapportage geschreven.

Naast literatuur zijn als bronnen gebruikt een studiedag over wonen en zorg, internet en gesprekken met onderzoekers en beleidsmakers op het gebied van groen in relatie tot gezondheid en groen wonen.

1.4 Opbouw

De opbouw is als volgt. Na de noodzakelijke begripsomschrijvingen volgt een beschrijving van enkele algemene trends die doorwerken in de ontwikkelingen op de terreinen wonen, zorg en groen. Hierna komen de belemmeringen aan de orde voor het combineren van genoemde gebruiksvormen en de kansen om deze juist door bredere

functiecombinaties op te heffen. Dit mondt uit in een drietal ruimtelijke concepten voor zorgzaam groen wonen.

Afgesloten wordt met een beschouwing over kennis; waar is al veel aanwezig, waar zijn aanzetten, waar lacunes? En welke manieren zijn denkbaar om de juiste kennis voor deze thematiek te mobiliseren, gericht op innovatief gebruik van de (groene) ruimte?

2 Begrippen in hun actuele context

2.1 Begripsomschrijving

Naarmate het ruimtegebruik meer in elkaar gaat overlopen, wordt definitie van functie-begrippen een heikele zaak. Hier wordt gekozen voor een pragmatische insteek, nl. expliciteren en afbakenen van de begrippen naar vorm en/of activiteiten, in de context van deze notitie en deze tijd.

Onder *wonen* verstaat van Dale “zijn woning hebben, verblijf houden, gehuisvest zijn”. Ging het vroeger vaak vooral om de activiteiten eten, slapen en sociale contacten, tegenwoordig wordt in een woning ook vaak gewerkt, geleerd, gerecreëerd of zelfs gewinkeld (telewerken, teleshoppen etc). Laten we voor deze studie uitgaan van het idee van een min of meer vaste verblijfplaats (het dak boven je hoofd), waar tal van activiteiten kunnen plaatsvinden.

Bij *zorg* gaat het om activiteiten om mensen te ondersteunen die hulp nodig hebben bij dagelijkse bezigheden en persoonlijke verzorging. Denk aan ouderen, fysiek of verstandelijk gehandicapten, verslaafden. Binnen de zorg bestaat het onderscheid tussen intra- en extramurale zorg, waarbij opvallend genoeg intra- en extra- zijn gedefinieerd vanuit het perspectief van de hulpverleners. Bij intramurale zorg valt wonen samen met zorg (men houdt verblijf binnen de muren van de zorginstelling, ook wel residentiële zorg genoemd) , bij extramurale zorg is dit ruimtelijk gescheiden.

Van Dale omschrijft zorg als “de moeite en de pogingen die men doet om iets in stand of in goede conditie te houden, of zo goed mogelijk te doen zijn of te maken”. Dit brengt ons op het onderscheid in preventieve en curatieve zorg. Hoewel de nadruk in deze verkenning zal liggen op de curatieve zorg, kan preventie wel een rol spelen in de overwegingen om bepaalde woon-zorgcombinaties te realiseren. Bijvoorbeeld waar het gaat om senioren die met een bevredigende dagbesteding en zelfstandige woning wellicht langer vitaal blijven. Hier komt ook de relatie met de welzijnssector om de hoek kijken.

Bij de combinatie van wonen en zorg wordt in eerste instantie gedacht vanuit de zorgbehoevende. Als ook gekeken wordt naar de combinatie van wonen en zorg vanuit

de zorgverlener, komen zaken als kinderopvang aan huis en bijvoorbeeld zorgboerderijen met dagopvang in beeld. Ook het bieden van een aantrekkelijke groene woonomgeving nabij de werkplek aan zorgverleners is een aspect dat moet worden meegenomen in de beschouwingen. Dit kan de aantrekkelijkheid van werken in de zorg, waar goed personeel schaars is, vergroten.

De term *groen* doelt op bepaalde kwaliteiten van de leefomgeving. Het is in onze context een verzamelbegrip voor omgevingen waar “trage waarden” centraal staan, in contrast met de dynamiek van stedelijkheid. Het kunnen dus evengoed groene oases in de stad zijn, als plattelandsgebieden. Het kan gaan om omgevingen met een hoge natuurlijkheid, maar ook agrarische cultuurlandschappen. Het zijn omgevingen waar “rust, ruimte en regelmaat” kan worden ervaren, waar dag/nacht- en seizoensritmes beleefbaar zijn, waar de 24-uurs-economie nog minder voet aan de grond lijkt te hebben.

2.2 Beleid

Alle drie sectoren: zorg, wonen en groen, hebben te maken met een algemeen belang, waarin de zorg voor “het zwakke, het kwetsbare” in de samenleving een rol speelt. De beleidssectoren ressorteren onder verschillende Ministeries. Wonen valt onder Volkshuisvesting (VROM/DGVH), Zorg valt onder Volksgezondheid en Welzijn binnen het Ministerie van VWS en Groen valt onder Natuur en Groene Ruimte (LNV). Alle ruimtelijke aspecten komen bij elkaar bij VROM/RPD. OCW is via het beleid voor monumenten en cultuurlandschappen bij de thematiek betrokken; veel ‘oude’ zorginstellingen hebben monumentale waarde en vragen om nieuwe functies. Om de historisch waardevolle cultuurlandschappen een goede toekomst te geven zijn vaak nieuwe economische dragers nodig, waarbij wonen en zorg tot de mogelijkheden behoren.

Ook bij provincies en gemeenten wordt het sectorbeleid over het algemeen in verschillende diensten ontwikkeld, al lijkt daar de beleidsintegratie iets verder voortgeschreden dan bij het Rijk. Knelpunt bij integratie is niet alleen dat het *beleid* apart wordt geformuleerd, maar ook dat de daaraan gekoppelde *wet- en regelgeving en instrumentarium* (o.a. subsidies, denk aan individuele huursubsidie, AWBZ, WVG) is verkokerd. Dit veroorzaakt in de beleidsuitvoering eveneens gescheiden benaderingen.

Wat een spreker op een symposium over Wonen, Zorg en Welzijn (juni 2000) vertwijfeld deed uitroepen: "Bouwers mogen niet zorgen en Zorgers mogen niet bouwen!"

Beleidsmatig wordt de verkokering erkend. Niet alleen tussen wonen, zorg en welzijn, maar ook tussen natuur, landbouw, recreatie, tussen de ruimtelijke ordening van de stad en van het platteland etc. De laatste jaren is op veel beleidsterreinen de intentie uitgesproken om beter samen te werken, instrumenten en middelen te 'ontpotten en ontschotten'. Omdat de praktijk weerbarstig blijkt, worden her en der stimuleringsregelingen ontworpen, bedoeld om te experimenteren en te leren van innovatieve pilots. Denk aan de WoonZorg Stimuleringsregeling, experimenten met Nieuwe Buitenplaatsen, of de Voorbeeldplannen voor Meervoudig Ruimtegebruik (StIR/ IPSV).

Er is nog wel een verschil in beleidsmatige aandacht voor de verschillende functiecombinaties binnen wonen, zorg en groen. De integratie wonen-zorg wordt op alle fronten gestimuleerd. Wonen – groen wordt zeker als behoefte erkend en via woonmilieudifferentiatie uitgewerkt. De ruimtelijke mogelijkheden zijn echter zeer beperkt vanwege het vigerende compacte stadbeleid en restrictieve beleid. De combinatie groen-zorg is de minst bekende in de reeks. Ze krijgt beleidsmatig wel enige aandacht, bijvoorbeeld in het LNV-onderzoek landbouw en zorg (loopt eind 2001 af) en het landelijk steunpunt landbouw en zorg, gefinancierd door LNV en VWS (tot medio 2002). De combinatie van groen en zorg wordt beleidsmatig ook tegengewerkt. Het extramuralisatiebeleid leidt immers vaak tot het tegenovergestelde: zorgbehoeftigen worden uit de instellingen die veelal in een groene omgeving liggen, naar een stedelijke omgeving overgeplaatst. Zeer recent krijgt het thema groen en gezondheid meer aandacht, vooral in de onderzoekssfeer. Wellicht dat van hieruit ook aanknopingspunten voor het beleid op het raakvlak van groen en zorg/ welzijn ontstaan.

Recente beleidsdocumenten met een aantal relevante trefwoorden zijn:

Nota Wonen (mei 2000, VROM):

Woonmilieudifferentiatie; combinatie wonen, zorg en dienstverlening; grote aandacht voor gevolgen vergrijzing; toename woonzorgvraag als gevolg van extramuraliseringbeleid in de gezondheidszorg; institutionele belemmeringen voor integratie wonen en zorg; vergroting keuzevrijheid woonconsument (ook voor zorgbehoevenden); tijdelijke woonzorgstimuleringsregeling om experimenten mogelijk te maken (WZSR).

Citaten: "Anders dan in landen als Frankrijk zijn grote delen van het landelijk gebied in Nederland uiterst vitaal. De behoefte aan wonen in dorpen en in het landelijk gebied en, meer in het algemeen, aan ruim en groen wonen - is groot en zal de komende jaren verder toenemen. Beleid is deze behoefte zoveel mogelijk in en aan de stad te realiseren, om de druk op het landelijk gebied zo laag mogelijk te houden."

"Wonen en zorg moeten beter op elkaar afgestemd worden."

Zicht op Zorg (juni 1999, VWS):

Modernisering van de AWBZ als wet en als stelsel van sturing en financiering; reikwijdte betreft de sectoren verpleging en verzorging, de gehandicaptenzorg en de geestelijke gezondheidszorg. Samenhang met aanpalende terreinen, zoals wonen, welzijn, gezondheid en arbeid is aan de orde.

Werken aan sociale kwaliteit (april 1999, VWS)

Welzijnsnota; bevorderen van participatie en toegankelijkheid. Deelprogramma 'communitycare' voor mensen met een fysieke of verstandelijke beperking, gaat in op variëteit en kleinschaligheid in de huisvesting en zorg. Pilots opzetten voortbouwend op experimenten met transmurale zorg. Deelprogramma 'participatie ouderen in eigen leefmilieu' is gericht op flexibilisering en zorg op maat en mikt op synergie tussen zorginstellingen, welzijnsorganisaties, woning- en wijkbeheerders.

Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (VROM. 2001)

Vastgehouden wordt aan het compacte stadbeleid en het complementaire restrictieve beleid, wat combinaties van wonen, zorg en groen in de stad bemoeilijkt en daarbuiten letterlijk aan restricties bindt. Dit wordt geëffectueerd door rode contouren rond steden en dorpen, groene contouren rond de waardevolle groene gebieden. In de tussenliggende balansgebieden geldt de formule dat stedelijke functies mogelijk zijn, mits dit de ruimtelijke kwaliteit ten goede komt (de zgn ja mits-benadering). Dit biedt nieuwe kansen voor zorgzaam groen wonen. Ook de aandacht voor het combineren van functies kan ten gunste van zorgzaam groen wonen uitpakken, hoewel hieraan vaak een intensiveringsgedachte is gekoppeld die strijdig kan zijn met de groene ambitie.

Verbreiding van het natuurbesluit, om beter recht te doen aan de betekenis van natuur voor de samenleving. Natuur moet aansluiten bij de wensen van mensen en goed bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar moet zijn, terwijl diezelfde natuur tegelijkertijd door mensen beschermd, beheerd, bewerkt en ontwikkeld wordt. Naast aandacht voor ecologie en soortenrijkdom komt de bijdrage van natuur aan het menselijk welzijn nadrukkelijker aan de orde. 'Natuurbewustzijn' in de samenleving vergroten en de samenleving aanspreken op de eigen verantwoordelijkheid voor natuur en landschap. Concrete uitvoeringsafspraken met andere overheden en sectoren over doorwerking en realisatie van het beleid. Subthema's zijn onder andere een 'kwaliteitsimpuls landschap' en realisering van extra groen bij de stad mogelijk gefinancierd door 'rode functies' (woningbouw en bedrijven).

2.3 Relatie met de markt

Zorgaanbieders, woningcorporaties en groenbeheerders zijn steeds meer maatschappelijke ondernemers die maatschappelijke doelen realiseren met publieke middelen. Op alle drie terreinen zien we een verschuiving van een kwantitatieve naar een kwalitatieve vraag. Het gaat niet meer om aantal bedden, woningen, hectares natuur, maar om de beleving en de kwaliteit van de leefomgeving in brede zin. Daar waar de publieke middelen niet toereikend zijn voor de kritische consument, springt de markt in het gat dat ontstaat. Privaat gefinancierde vormen van zorg nemen door de schaarste in de reguliere zorg en de forse kwaliteitseisen, een hoge vlucht. Hier geldt steeds meer het adagium 'geld zoekt zorg', in plaats van 'zorg zoekt geld'. Voor de woningbouw is private financiering al veel langer gebruikelijk, maar ook hier verschuift het accent. Voor het groen is private financiering in zoverre gebruikelijk, dat veel natuurgebieden eigendom zijn van bijvoorbeeld Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen, zij het dat daar naast lidmaatschapsgeld van de leden ook behoorlijk wat belastinggeld wordt bijgelegd. Dat maakt de gebruikelijke eis om de terreinen waar mogelijk open te stellen voor publiek ook volstrekt redelijk. Niet-publieke toegankelijkheid van natuurgebieden is bij ons maatschappelijk niet geaccepteerd (tenzij in het belang van natuurdoelen). Het financieren van natuur door het realiseren van 'rode' functies staat momenteel erg in de belangstelling. Het voorkómen van privatisering van de openbare ruimte is hierbij een bijzonder aandachtspunt.

De invloed van private financiers op de terreinen wonen, groen en zorg neemt dus toe. Zij zien ook een goede markt in combinaties zoals groen wonen, woonzorgcombinaties en in het verlengde daarvan groene woonzorgcombinaties.

Leve het platteland
Nieuwe kansen voor
plattelandscorporaties

*Illustratie uit Magazine, vaktijdschrift voor
woningcorporaties*

Het aanbod van de private initiatieven kan een gezonde concurrentie met de bestaande voorzieningen met zich meebrengen, wat de vraaggerichtheid en kwaliteit van het aanbod kan bevorderen. Publieke doelen zoals toegankelijkheid, rechtvaardigheid en ruimtelijke kwaliteit blijven echter een punt van collectieve zorg en verantwoordelijkheid. Om te voorkomen dat de kaas van het publieke brood wordt afgegeten is beleidsmatige aandacht voor groene woonzorg combinaties en samenwerking in publiek-private constructies nodig.

3 Invloed van maatschappelijke trends

Dit hoofdstuk gaat in op een aantal maatschappelijke trends die van invloed zijn op de toekomst van wonen, zorg en groen, al dan niet gecombineerd.

3.1 Individualisering & keuzevrijheid

De tijd dat herkomst, afkomst of beroep van de ouders (meestal de vader) de toekomst van kinderen bepaalde ligt ver achter ons. De verzuiling in de samenleving maakt plaats voor een zappende cultuur, waarin mensen meer hun eigen individuele ontwikkeling volgen en een eigen profiel samenstellen. De toegenomen welvaart stelt ons hiertoe ook steeds meer in staat.

Deze trend maakt dat ook de markt voor goederen en voorzieningen waarop de overheid een belangrijk stempel (heeft ge)drukt zoals wonen, zorg en groen, in toenemende mate een vraagmarkt wordt met kritische consumenten. Door woon- en zorg aanbieders wordt hierop al enigszins ingespeeld door ten eerste betere onderlinge samenwerking en afstemming en het aanbieden van servicepakketten op maat voor onderhoud, bewaking, thuiszorg, maaltijden of bijvoorbeeld tuinonderhoud.

De woon- en zorgmarkt was lange tijd verdeeld in o.a. christelijke, katholieke, socialistische en neutrale verenigingen. Hun invloed neemt af, maar nieuwe groepen komen op. Zo ontstaan er groepswoningen voor ouderen die gezamenlijk bepaalde interesses hebben. Het verschil met vroeger zit in het niet of veel minder geïnstitutionaliseerde karakter van dergelijke groepen, en de individuele keuze ertoe te willen behoren in plaats van een zekere vanzelfsprekendheid.

Uit onderzoek (Motivaction, 1999) is gebleken dat er bij senioren sterk de wens leeft om met mensen te wonen die een gelijksoortige leefstijl hebben, en dat dit in de toekomst nog belangrijker zal worden. Momenteel zijn de woonvoorzieningen voor ouderen en de ouderenzorgsector onvoldoende berekend op deze nadrukkelijke wens en gelden er andere allocatieprincipes, die met name worden gedomineerd door de wachtlijstenproblematiek. Ook is het momenteel 'not done' om verzorgingshuizen te profileren op basis van leefstijlen, omdat deze toegankelijk moeten zijn voor alle

Nederlanders. Dit gegeven staat in scherp contrast met de uitdrukkelijke wens van vele mondige senioren om te kunnen wonen met gelijkgestemden.

In 1998 is het initiatief 'een goede buur' opgericht met als doel marktonderzoek te doen naar voorkeuren van ouderen op het gebied van (samen) wonen en leven. Uit onderzoek (Motivation, najaar 1999) bleek onder meer dat er een trendbreuk te bespeuren is tussen enerzijds de vooroorlogse generatie (geboren tussen 1910-1930) en de stille generatie (1930-1945) en anderzijds de protestgeneratie (1945-1954). De eerste groepen zijn nog overwegend traditioneel denkend, gevoelig voor wet- en regelgeving, niet individueel gericht. De protestgeneratie is autonoom, en onafhankelijk, kritisch, niet-hiërarchisch. Ook voor de huidige generatie ouderen is leefstijl het belangrijkste aspect voor het kiezen van een nieuwe woonvoorziening en dat wordt alleen nog maar belangrijker.

In het verpleeghuis Hogehey in Weesp is een leefstijlenproject opgezet. Ouderen kiezen hier een groep die zoveel mogelijk aansluit bij hun eigen ervaringswereld. Het wonen in de huiselijke, Amsterdamse, Indische, ambachtelijke of culturele leefstijlgroep: het geeft merkbaar resultaat in het welbevinden van de cliënten en er bestaat veel belangstelling voor dit project.

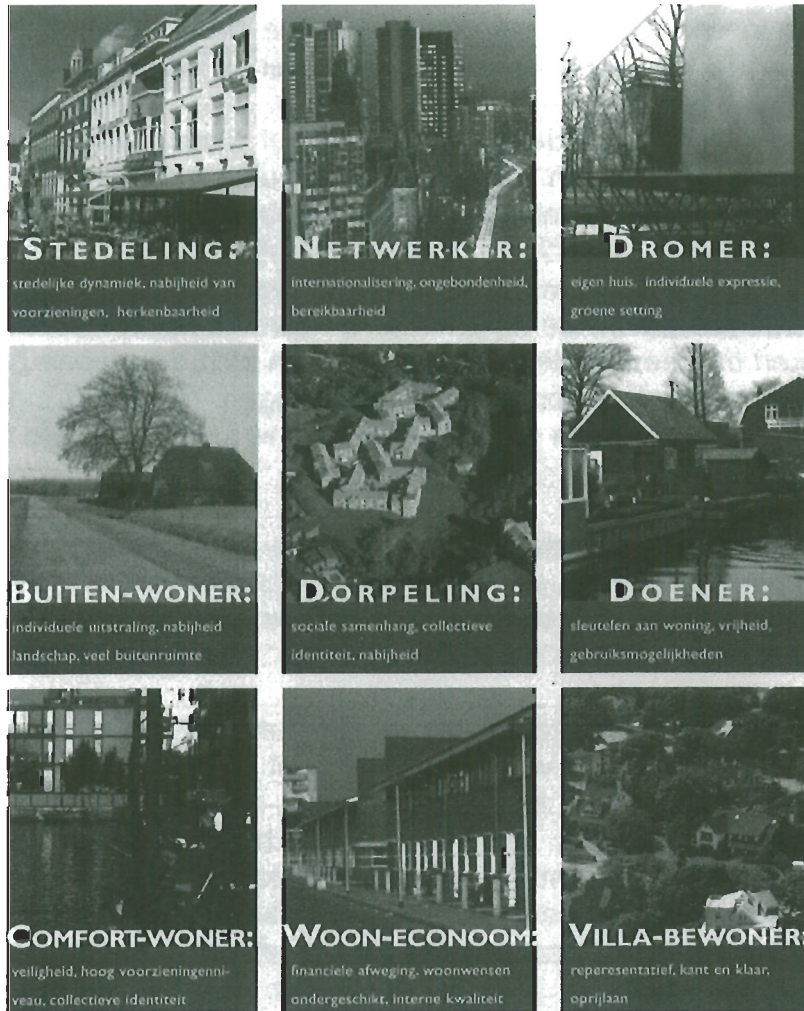
Het bruist op het gebied van wonen en zorg. Er zijn veel mensen, die niet tevreden zijn met de trits thuiszorg - verzorgingshuis - verpleeghuis. Allerlei particulieren nemen zelf het heft in handen. Initiatiefgroep 'een goede buur' verzamelt ervaringen die mensen tot nu toe hebben opgedaan en biedt informatie over de resultaten die zij tot stand hebben gebracht. Op www.eengoedebuurt.nl wordt informatie gegeven en ervaringen uitgewisseld.

De keerzijde van individualisering is de dreiging van vereenzaming. Vooral bij kwetsbare groepen in onze samenleving moeten we daarop bedacht zijn. Juist het bieden van woonzorgomgevingen waar gezamenlijke interesses een basis voor samen-leven zijn, kan de negatieve kant van de individualisering doorbreken. Bereikbaarheid en toegankelijkheid voor alle inkomensgroepen hoeft met dit principe niet in tegenspraak te zijn.

Zoals gezegd, stelt de toegenomen welvaart ons in staat om veel individuele wensen te vervullen. Dit heeft een direct effect op het ruimtegebruik. We willen ruimer wonen, meer mobiliteit, misschien zelfs een tweede huis en ook nog liefst in het groen. Vermindering in oppervlakte, versnippering en privatisering van de openbare ruimte, waaronder ook grote delen van de groene ruimte, is daarmee ook een keerzijde van individualisering. Dit

vraagt om nieuwe strategieën om de schijnbare tegenstelling individuele keuzevrijheid versus collectieve (belevings)waarden te overstijgen.

Leefstijlen, woonstijlen

Bron: de woonwijk van de toekomst, Urhahn Urban Design, 2000

De huidige aandacht voor meervoudig ruimtegebruik kan, behalve vanuit een oogpunt van zuinig ruimtegebruik (meer doen op minder grond) ook begrepen worden vanuit de wens tot keuzevrijheid (zie paragraaf 1.2).

3.2 Informatie- en diensteneconomie

Onze maatschappij verandert in snel tempo van een industriële naar een kennis- en dienstensamenleving. Een van de drijvende krachten hierachter is de informatie- en communicatietechnologie (ICT).

Drijvende krachten zijn zeer bepalend voor de ordening van het ruimtegebruik. In het tijdperk van de agrarische economie hebben we het land in cultuur gebracht en zijn allerlei verschillende nederzettingspatronen ontstaan. In het industriële tijdperk (ruwweg 1750-1950) zijn de steden gegroeid in samenhang met de ontwikkeling van de fysieke infrastructuur van water-, spoor- en later snelwegen. Deze ontwikkeling is versterkt in het informatietijdperk, met als stuwende kracht de informatie- en communicatietechnologie. We hebben nu eerder te maken met een stedelijk netwerk waarin zich de groene ruimte voegt, dan met een groene ruimte waarin afzonderlijke steden liggen. Ruimtelijk zien we een ontwikkeling waarin voorheen gescheiden stedelijke en groene functies steeds meer vermengd raken.

De groene ruimte is daarmee minder van belang als agrarische productieruimte, maar eist de rol op van stedelijke consumptieruimte, waarin (groene) diensten worden verleend aan de overwegend stedelijke bevolking. Dit verandert de rol van de agrarische sector ingrijpend.

ICT biedt ook mogelijkheden voor het slim combineren van functies op afstand, die eerder fysiek aan elkaar gekoppeld moesten worden. Het accent verschuift van fysieke nabijheid naar bereikbaarheid in bredere zin. Een telewerk-aansluiting maakt de koppeling van wonen en werken mogelijk. Domotica (een huis met ingebouwde elektronica die diverse fysieke taken overneemt en voor communicatie naar buiten zorgt) maakt dat ouderen of zorgbehoevenden langer zelfstandig kunnen wonen. Maatwerk in vervoer, dienstverlening, catering etc wordt ondersteund door intelligente communicatie- en planningssystemen, waardoor afstand minder belangrijk wordt. Kortom, het ruimtegebruik wordt meer "footloose" en zal met het toenemen van de mogelijkheden sterker bepaald gaan worden door omgevingsvoorkeuren op grond van beleving.

3.3 Belevenis-economie

Volgens de deense futuroloog Jensen (1999) bereikt de informatiemaatschappij langzamerhand haar hoogtepunt en belanden we in de Droommaatschappij. Hierin gaat het om de verhalen en emoties bij de producten, diensten maar zeker ook omgevingen (landschappen) die we verlangen.

De voorbeelden zijn al ruim voorhanden: denk aan de Disneyficatie van binnensteden, het knusse Helmondse VINEX-dorp Brandevoort of toeristische arrangementen langs "Sporen uit het verleden" in het Brabantse landschap. Op deze golf drijft ook de huidige aandacht voor cultuurhistorie en regionale identiteit. Deze trend is van groot belang voor de ontwikkeling van nieuwe leefomgevingen. Gebieden met bijzondere belevingswaarden (natuur, rust, ruimte, monumentaliteit, historie) hebben een grote aantrekkingskracht op investerende partijen.

Aandachtspunt is om met die investeringen niet de kip met de gouden eieren te slachten; om de bijzondere waarden niet te verbruiken, maar te gebruiken. Dit vraagt om behoedzame en respectvolle omgang met de bijzondere waarden.

3.4 Demografie

De vergrijzing is een belangrijke trend voor het thema van deze notitie. Niet alleen stijgt het aantal ouderen zeer sterk, we bereiken ook steeds hogere leeftijden. De vraag naar zorg in het algemeen en woon-zorgvoorzieningen in het bijzonder zullen hiermee toenemen. Volgens de Nota Wonen (2000) verdubbelt het aantal 55-plussers tussen 2000 en 2030 bijna; een toename van 3,55 miljoen naar 6,08 miljoen.

Ook het vermogen van deze ouderen en het netto besteedbaar inkomen groeit in deze periode nog aanzienlijk. Nieuwe aanduidingen voor deze nieuwe senoren illustreren één en ander: Woopies (Well Off Older People), Grampies (Growing Retired Active Monied

People In Excellent State) of de Opals (Older People with Active Lifestyles). Dit alles leidt tot een sterk toenemende vraag naar "groene" woonmogelijkheden gecombineerd met of met uitzicht op woon-zorgmogelijkheden.

Het aantal allochtonen zal sterk stijgen, vooral in de grote steden. Het inzicht in woonvoorkeuren van allochtonen is nog beperkt, maar lijkt niet significant af te wijken van autochtonen. Allochtone ouderen vergen echter specifieke aandacht, aangezien het bij woonwensen van de eerste generatie vermoedelijk iets anders ligt. Dit heeft te maken met een aantal specifieke problemen op het gebied van taalbarrières, lage inkomens en gezondheid. Zo neemt op korte termijn de vraag naar verzorgings- en verpleegplaatsen voor allochtone ouderen fors toe. Het tekort loopt op van naar schatting 900 in 1999 naar 7000 in 2015 (Nota Wonen, 2000). In de lijn van de op leefstijl georiënteerde voorzieningen voor ouderen is een beter inzicht in wensen van deze groep noodzakelijk.

3.5 Internationalisering

We groeien van een lokale, regionale of nationale, naar een Europese of mondiale markt. Als we kijken naar groene sectoren, wonen en zorg, dan gaan de Europese regels sterker de mogelijkheden bepalen en speelt liberalisering een belangrijke rol. Europese aanbieders op de markt van wonen en zorg kunnen niet geweerd worden, noch kunnen vragers verplicht worden in Nederland te blijven. Als een passend aanbod binnen Nederland niet (op tijd) te krijgen is, zal het buitenland een serieuze optie voor (groene) woon-zorgvragers zijn.

Voor de landbouw leidt internationalisering tot sterke concurrentie. Met de hoge grondprijzen in Nederland heeft traditionele grondgebonden landbouw het moeilijk. Tegelijkertijd worden de claims vanuit (Europees) natuurbeleid en de recreatievraag groter. Ook dit leidt tot de eerdergenoemde verschuiving in het landelijk gebied van agrarische productie naar stedelijke consumptieruimte waarin groene diensten voor nieuwe economische dragers zorgen. Een ander aspect van internationalisering is dat er als reactie een trend naar regionalisering en aandacht voor regionale identiteit is waar te nemen. Dit versterkt de aandacht voor een hoogwaardige landschappelijke inrichting.

3.6 Veranderende verhoudingen publiek/privaat

De vaste beelden van publieke en private partijen veranderen. Enerzijds zien we een overheid die zakelijker, klantgerichter en marktgerichter wordt, anderzijds een private sector die zich inlaat met “maatschappelijk ondernemen”.

Artikel in ANNO 00-2; uitgave van IBC

Mengvormen als PPS (publiek-private samenwerking) zijn aan de orde van de dag. In de traditioneel publiek gedomineerde terreinen van wonen, zorg en groen (natuur, landschap) doen de private partijen hun intrede, vooral daar waar in de publieke bemoeienis gaten vallen. Deze al dan niet gedwongen samenwerking geeft impulsen aan nieuwe vormen van financiering zoals participatiemaatschappijen of rood-voor-groen financiering. Grote inventiviteit is nodig om de oude gescheiden patronen in werkwijzen en regelgeving te doorbreken en tot nieuwe werkzame publiek-private constructies te komen. Hier ligt een belangrijke vernieuwingsopgave.

4 Kansen en belemmeringen combinatie wonen, zorg & groen

Wat zijn nu de kansen en belemmeringen van functiecombinaties wonen, groen en zorg in licht van trends en beleid? Laten we eerst een korte blik werpen op het Internet.

Resultaten quick scan Internet

Zoeken op de combinatie van trefwoorden wonen, zorg en groen gaf een hoopgevend aantal van 2520 hits. Nadere inspectie van deze score viel echter tegen. Wat bleek? Het waren vrijwel allemaal beleidsnota's, uitvoeringsprogramma's of politieke documenten met daarin aparte hoofdstukken of paragrafen over wonen, over zorg en over groen. Van een geïntegreerde visie bleek nog weinig.

De combinatie van wonen en zorg kwam wel regelmatig aan de orde. Zowel in overheidsnota's, verkiezingsprogramma's als stukken van woningcorporaties of zorginstellingen.

De combinatie van wonen en groen werd ook gesignaleerd, maar vooral in probleemstellende zin. Veel behoefte, weinig mogelijkheden.

De combinatie van zorg en groen werd het minst gelegd. Voorbeelden zijn een site over zorglandbouw en een advies van de raad voor het landelijk gebied over de positieve aspecten van natuur en groene recreatie op gezondheid, dus meer het preventieve zorgaspect.

Een enkele site gaat in op de combinatie 'zorgzaam groen wonen' als bedoeld in deze notitie.

Bijvoorbeeld het innovatiesteunpunt platteland vernieuwing besteedt aandacht aan deze vorm van omschakeling voor agrarische bedrijven (zorgboerderijen) en andere accenten in plattelandsgemeenschappen, en een studentenscriptie over het Rembrandtpark geeft een impressie van een stedelijke variant van zorgzaam groen wonen, vooral gericht op ouderen en andere groepen die in woonclusters gezamenlijke dienstenpakketten willen organiseren.

Interessant is te zien dat een search naar engelstalige sites op trefwoorden als 'housing, care, green environment, nature' een heel ander beeld geeft. Hier vinden we veel op een sociaal-maatschappelijke leest geschoeide private initiatieven met een hoog 'sustainability-gehalte'.

Communities die zorg voor de omgeving en voor hulpbehoeftigen in hun doelstellingen hebben ondergebracht of initiatieven voor 'urban agriculture' waarbij mensen aan de rand van de samenleving worden betrokken zijn enkele voorbeelden.

In bijlage 1 is een bloemlezing uit voornamelijk nederlandstalige en enkele engelstalige (Amerikaanse) sites opgenomen.

4.1 Algemene belemmeringen

Habiforum, kennisnetwerk voor meervoudig ruimtegebruik, heeft een inventarisatie laten uitvoeren naar 'drivers en remmers' voor meervoudig ruimtegebruik in het algemeen. Dit leverde de volgende lijst op:

- bestemmingsplannen
- milieuwetgeving
- kennis
- kosten
- interbestuurlijke samenwerking
- interactieve besluitvorming
- omgaan met sturingsinterventies
- publiek-private samenwerking
- marktwerking benutten.
- derde dimensie

Deze opsomming lijkt (met uitzondering van het punt derde dimensie) ook op te gaan voor wonen, zorg en groen. Geformuleerd in termen van belemmeringen (remmers) spelen hier vooral de institutionele aspecten (schotten tussen sectoren, beleidsvelden, disciplines, privaat-publiek), de hiermee samenhangende regelgeving en financieringsvormen, onvoldoende marktwerking/ klantgerichtheid / aandacht voor bottom-upprocessen, en gebrek aan kennis over de andere beleidsvelden en over nieuwe gezamenlijke mogelijkheden.

In algemene termen is het drieluik zorgzaam groen wonen dus niet eenvoudiger of moeilijker te realiseren dan andere functiecombinaties. Inhoudelijk is er echter iets bijzonders aan de hand: daar waar twee functies uit het drieluik het samen (politiek, maatschappelijk) vaak niet redden, is het juist in combinatie met de derde dat de kansen toenemen. Het principe van *tertium datur*, er is een derde mogelijkheid, gaat hier letterlijk op. Laten we dit nader uitwerken.

4.2 Wonen- groen

De behoefte aan groen wonen is groot en zal alleen maar toenemen. Ook vanuit groene belangen wordt steeds meer gepleit voor strategieën waarin natuur- en landschapsontwikkeling kan meeliften met investeringen in wonen.

Toch liggen er zware politieke en ruimtelijke blokkades om hieraan ruim baan te geven. Groen wonen, zeker als het gaat om experimenten als nieuwe buitens en landgoederen, wordt geassocieerd met 'the happy few'. Ruimer en groener wonen legt een groter beslag op de ruimte dan compact en stedelijk wonen. Vanuit het oogpunt van bescherming van de groene ruimte is daarom ook in de Vijfde Nota R.O. het compacte stadbeleid in essentie gecontinueerd.

Stereotype (en politiek incorrect) beeld van groen wonen

Bron: ontspannen wonen, STAWON 1999

Het toevoegen van de derde functie, zorg, biedt perspectieven om de bezwaren weg te nemen. Allereerst wordt zorg geassocieerd met sociaal beleid, met een collectieve verantwoordelijkheid van de maatschappij voor zwakkeren in onze samenleving. Ook al wordt die zorg privaat geregeld, dan nog zal er in een project een zwaarder accent liggen op het collectieve aspect dan wanneer alleen sprake is van groen wonen. Bovendien wordt de groene omgeving nadrukkelijk in relatie tot de zorgfunctie gekozen, wat tot een hogere acceptatie zal leiden. Door de verstrengeling van publieke en private belangen en

verantwoordelijkheden zal het publieke belang van de groene ruimte in termen van kwaliteit, beheer en openbaarheid beter gewaarborgd kunnen worden. Zowel de zorgvragers, zorgverleners als de groene ruimte en haar gebruikers gaan er met deze optie op vooruit.

4.3 Wonen- zorg

Ook de behoefte aan woonzorgvoorzieningen is groot en groeiend. Belemmeringen in deze groei liggen niet op het politieke vlak; bestuurlijk wijzen de neuzen behoorlijk dezelfde kant uit. Belemmeringen die hier door betrokkenen genoemd worden zijn: schaarste aan (bouw)locaties, schaarste aan goed en gemotiveerd personeel en het nog steeds dominante publieke karakter van wonen en zorg, dat de klantgerichtheid, dus het afstemmen van het aanbod op de vraag remt.

Woonstichting Actium in Ruinen heeft in Vledder boerderijen verbouwd tot woningen voor jong en oud. De omgeving is hierbij gebaat omdat de monumentale gebouwen een passende functie kregen.

In Echten gaat zij nog een stap verder: combinatie van wonen, werken en zorg op het platteland, o.a. op een bestaande biologisch melkveebedrijf.

Bron: Magazine, augustus 2000

Wat kan toevoeging van de groene functie hier aan bijdragen? De schaarste aan bouwlocaties wordt grotendeels door het beleid in stand gehouden doordat vooral wordt gemikt op (dure) stedelijke locaties. Als ook het landelijk gebied tot het zoekgebied gaat behoren, worden de mogelijkheden voor nieuwbouw, maar vooral voor hergebruik van boerderijen, monumentale gebouwen, kazernes, kloosters etc. (in combinatie met nieuwbouw) aanzienlijk vergroot.

Door de veranderende functie van het landelijk gebied is ruimte voor nieuwe economische dragers en heeft men baat bij een groter draagvlak onder bestaande voorzieningen. Denkbaar is dat specifiek aan zorg gekoppelde voorzieningen (bijvoorbeeld medische zorg, fysiotherapie, zwembad, vervoer op maat) ook voor de lokale bevolking een functie kunnen vervullen. Met de teruggang van werkgelegenheid in de landbouw kan de zorg een nieuwe en vaak als passend beschouwde bron van werk zijn voor zowel mannen als vrouwen. Zeker als niet alleen wordt gekeken naar de directe zorg aan zorgvragers, maar ook naar werkgelegenheid in de rest van de zorgketen (vervoer, organisatie, terrein- en gebouwenbeheer etc). Het is zeer waarschijnlijk dat het in een groene omgeving eenvoudiger is om aan personeel te komen dan in de stad, als voor het personeel mogelijkheden voor groen wonen aanwezig zijn.

Het verbeteren van de vraaggerichte houding ten aanzien van de woon-zorgvoorzieningen wordt niet rechtstreeks verbeterd door de groene component toe te voegen. Wel kan er een indirect effect zijn: doordat in een nieuwe context, met nieuwe partners (zoals de landbouwsector, natuurbeherende instanties, institutionele beleggers in groene sector) wordt samengewerkt, worden oude routines doorbroken. De nieuwe partners zijn niet gehinderd door tradities in het woon-zorg veld, wat de oorspronkelijkheid van oplossingen en het inspelen op de vraag ten goede komt.

4.4 Groen-zorg

Uit het Internetbezoek bleek al, dat de combinatie van zorg en groen nog de minste aandacht krijgt. Vanuit de landbouw is er wel een groeiende belangstelling voor zorgboerderijen.

*Woonwerkboerderij
Lindenboom, Harreveld
Bron: Magazine 8-2000*

Volgens gegevens van Hassink (PRI, 2000) is het reeël te veronderstellen dat het huidige aantal van ongeveer 250 zorgboerderijen kan groeien tot een aantal tussen de 5 en 10 duizend! De ervaring is dat verschillende doelgroepen veel baat vinden bij een verblijf en het werken op een boerderij en/of het werken met dieren en planten. Cliënten met een verstandelijke beperking, met een psychiatrische of psychosociale problematiek, ouderen, langdurig werklozen, mensen die in een isolement verkeren, ex-verslaafden en ex-gedetineerden. Uit vraaganalyses blijkt dat 10-20% van de cliënten gebruik wil maken van boerderijprojecten. De meeste zorgboerderijen combineren uitsluitend landbouwproductie en zorg aan verstandelijk gehandicapten en mensen met psychosociale of psychiatrische problemen; een bredere 'groene' combinatie met bijvoorbeeld natuurbeheer, recreatie of educatie is echter goed denkbaar. Ook de zorgfunctie kan worden verbreed in de richting van kinderopvang en projecten voor senioren, of juist een grote menging van leeftijden en verschillende zorgbehoeften. Ook de recente onderzoeksgegevens over de relatie tussen groen en gezondheid wijzen erop dat de preventieve werking van een groene omgeving aantoonbaar is. Kortom: het ligt niet aan onvoldoende vraag of inhoudelijke argumenten dat de combinatie zorg en groen niet erg in beeld is bij beleidsmakers en bestuurders.

Kinderopvang op de boerderij voorziet in enorme behoefte

Bron: Tijdschrift voor de leefomgeving; KNMH, Arcadis, 12-2000

Wat zijn dan wel de blokkades? Hiervoor kunnen we terug naar de redenen waarom in het verleden juist de zorgvoorzieningen die ver weg van de bewoonde wereld lagen, verscholen in het groen, werden opgedoekt. De reden waarom men streeft naar extramuralisatie: het is beter om mensen met een zorgbehoefte te integreren in de maatschappij. En hiermee is de cirkel rond. Als je ervan uitgaat dat de maatschappij een stedelijke samenleving is, die in geconcentreerde steden woont, dan is zorg dus ook een functie die in die stedelijke omgeving terecht komt.

Tenzij je uitgaat van een ander paradigma. Namelijk dat Nederland in feite één grote stad is, met grote en kleine parken, groene longen met een re-vitaliserende en re-creërende functie voor de bevolking van Neder-stad. Dan draai je de redenering om: in plaats van de zorgvragers vanuit het groen naar de woongebieden te halen, haal je de woon-zorggebieden naar het groen, of haal je het groen naar de woon-zorggebieden. Door de woonfunctie opzettelijk te combineren met groene zorgomgevingen, is het argument van isolatie van zorgvragers ondervangen en wordt bovendien voorzien in een vraag van (nog) gezonde mensen, die daarmee ook nog eens langer gezond blijven.....

4.5 Conclusie wonen, zorg & groen

Uit bovenstaande redenering blijkt, dat het drieluik wonen, zorg en groen grote mogelijkheden biedt en dat er grote vraag is naar ruimtelijke effectuering. De belangrijkste blokkade ligt in het overheersende paradigma van het ruimtelijk beleid dat uitgaat van compacte steden in een relatief onbevolkt landelijk gebied.

Dit ruimtelijke beeld is echter al sinds de industriële revolutie aan het veranderen. Zeker de invloed van ICT en het (ook in economische termen) belangrijker worden van de belevingswaarden van onze leefomgeving maken dat dit beeld aan herziening toe is.

Als we uitgaan van Nederland als Neder-stad, zijn er volop mogelijkheden om op een verantwoorde manier nieuwe leefomgevingen te ontwikkelen waarin het drieluik wonen, zorg en groen als een prachtig schilderij kan worden uitgewerkt. Waarin op alle drie dimensies van de combinatie winst kan worden geboekt. Het volgende hoofdstuk geeft een aantal mogelijke principes.

5 Drie ruimtelijke concepten voor zorgzaam groen wonen

Neder-stad is geen homogeen gebied. Er is als het ware een continuüm van 'rood naar groen'. Aan het ene uiteinde van het spectrum liggen gebieden met geconcentreerde bebouwing en weinig groen. De groengebieden die er zijn kennen een intensief gebruik. Aan het andere uiteinde liggen de gebieden waar de groene ruimte overheerst, met hier en daar bebouwing. Daar tussenin bevinden zich gebieden waarin stedelijke draden zijn opgespannen in groene ruimten, als spinnenwebben. Op knopen in het web huizen de spinnen en vangen ze hun buit. Wordt er veel gevangen, dan gaat de ontwikkeling in de richting van het rode uiteinde, wordt er weinig gevangen of sterft het leven af, dan gaat de ontwikkeling in de richting van het groene uiteinde. Dit laatste komt in Neder-stad weinig voor. Waar draden zijn, kan immers gevangen worden en er komen eerder draden bij dan er worden vernietigd. Dit beeld doet zich op alle schaalniveau's voor. Je kan de Randstad als het rode uiteinde beschouwen en het "lege Noorden" als het groene uiteinde, met daartussen de groen-rode netwerken van centraal en zuid-nederland. Maar op Randstad niveau zijn de grote steden het rode uiteinde, zit het Groene Hart (de naam zegt het al) aan het andere uiterste en daartussen zitten de uitlopers van de netwerksteden. Omdat wonen en zorgen in het algemeen op regionaal niveau wordt georganiseerd, kiezen we hier voor het schaalniveau van de (grote tot middelgrote) stad met haar ommelanden.

Plaatsen we de functiecombinatie zorgzaam groen wonen in dit beeld, dan zien we 3 perspectievolle mogelijkheden, te karakteriseren als in de stad (groene stadskwartier), aan de stad (land in de stad) en buiten de stad (nieuwe marke).

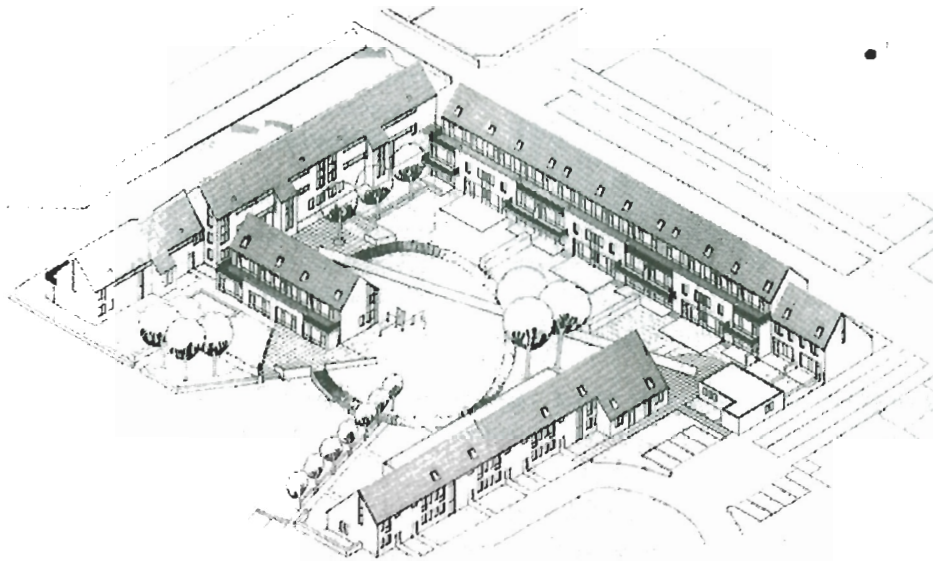
5.1 Het groene stadsdienstkwartier

In stedelijke milieu's is de behoefte aan groene woonzorg – complexen groot, maar de ruimte schaars. Hier komt het erop aan, zoveel mogelijk 'belangen' onder de groene (stedelijke) ruimte samen te brengen, zodat per saldo een groener resultaat uit de bus komt, dan wanneer alle belangen voor hun eigen stukje vechten. Koppelingen tussen scholen, dagverblijven, ziekenhuizen, buitensportvoorzieningen, kinderboerderijen, congres- of trainingsfaciliteiten, hotelaccommodaties, stadsvilla's en kantoren, maken dat

representatieve voordelen en gebruiksvoordelen kunnen worden gecombineerd. Het karakter van de groene ruimte is dat van een gevarieerd stadspark van formaat met veel publieke functies.

Niet alleen de groene ruimte moet gecombineerd en gedeeld worden; ook flexibel en multifunctioneel bouwen levert een aandeel in de ruimtewinst, die weer ten goede kan komen aan een groene omgeving. Een hotelkamer kan tenslotte ook gebruikt worden als slaapkamer, logeerkamer, studeerkamer, praktijkruimte of werkkamer; een klaslokaal als atelier, trainingsruimte, kinderopvang, natuureducatie, of activiteitenruimte voor ouderen. In Nederland en ook Scandinavische landen kennen we 'centraal wonen-projecten' waar op beperkte schaal enkele van de voorgaande ingrediënten in praktijk worden gebracht.

Centraal Wonen Wageningen: geclusterde woningen met gemeenschappelijke buitenruimte en o.a. activiteitenruimte, logeerkamers, ateliers, creche, begeleid wonen. Organisatievorm: Vereniging

Doordat in een bestaande stedelijke situatie de vrijheid in ontwerpen (en ruimte) vaak beperkt is, leent dit idee zich goed voor woon-zorg-projecten op kleine schaal, waarin naar leefstijlen kan worden gedifferentieerd. Door de combinatie met andere functies op

[illegible]

In het project Huisvesting Schijndel is in overleg met veel partijen gezien hoe instellingen op het gebied van cultuur, onderwijs en zorg een nieuwe en meer doelmatige huisvesting konden krijgen. Op vrijgekomen locaties kwam ruimte voor woningbouw en er ontstond een unieke samensmelting van onderwijsvoorzieningen, woningen en natuur. Innovatief zijn ook de schoolwoningen boven de educatieve basiscentra die dienst kunnen doen als tijdelijk klaslokaal.

Gebieden waar stedelijke vernieuwing aan de orde is, lenen zich goed voor een dergelijke aanpak. De innovatie zit echter minder in het ruimtelijk plan, dan in het organisatorische en bedrijfsmatige concept. Een en ander vraagt vooral om een nieuwe vorm van “facility-management”, waarbij zowel de levering, verdeling en het beheer van (binnen- en buiten)ruimten worden georganiseerd, als ook de verzorging en de afstemming tussen allerlei vormen van dienstverlening. Om optimale flexibiliteit in het ruimtegebruik te verkrijgen, moet fixatie van de ruimte door individueel eigendom van onroerende goederen worden voorkomen. Het gaat meer om ‘beschikbaarheid en toegankelijkheid’ dan om ‘bezit’ (‘The Age of Access, Jeremy Rifkin, 2000). Ook in de eigendomsverhoudingen en de constructies die daarvoor denkbaar zijn, zal daarom de nodige innovatie moeten plaatsvinden.

5.2 Het land in de stad

Dit ruimtelijk principe (ontleend aan Tummers en Tummers- Zuurmond, 1997) gaat er van uit, dat een al maar uitdijende, concentrische vorm van verstedelijking minder kwaliteit oplevert, dan een verstedelijkingswijze die planmatig grote groene (of blauwe) ruimten in het stedelijk weefsel opneemt. Referenties zijn bijvoorbeeld London (zie afbeelding hieronder Hampstead) en op bescheidener, Nederlandse schaal Breda (Haagse Beemden).

Bron: Tummers en Tummers-Zuurmond, 1997

Door het situeren van (semi) publieke voorzieningen die baat hebben bij een groene omgeving aan de randen van de groene enclaves, krijgt de groene ruimte betekenis en legitimatie. Dit maakt deze weerbaar tegen nieuwe verstedelijkingsoffensieven, iets wat het anonieme weiland aan de rand van de stad ontbeert. Dit principe is bij uitstek van belang bij het uitwerken van de netwerksteden, zoals die in de Vijfde Nota zijn opgetekend. Door de nieuwe grootschalige uitbreidingen niet vanuit de stad gedacht, concentrisch aan het bestaande vast te plakken, maar rondom een grote groene ruimte van betekenis te localiseren, ontstaan zowel in de bestaande stad als in het nieuw te ontwikkelen deel prachtige overgangssituaties.

Hampstead Heath

Boven: de groene long met daarin aangegeven de bijzondere bebouwing als oriëntatiepunten in de ruimte

Onder: stedelijk weefsel met ligging van de groene long, het 'land in de stad'.

Bron: Tummers en Tummers- Zuurmond, 1997

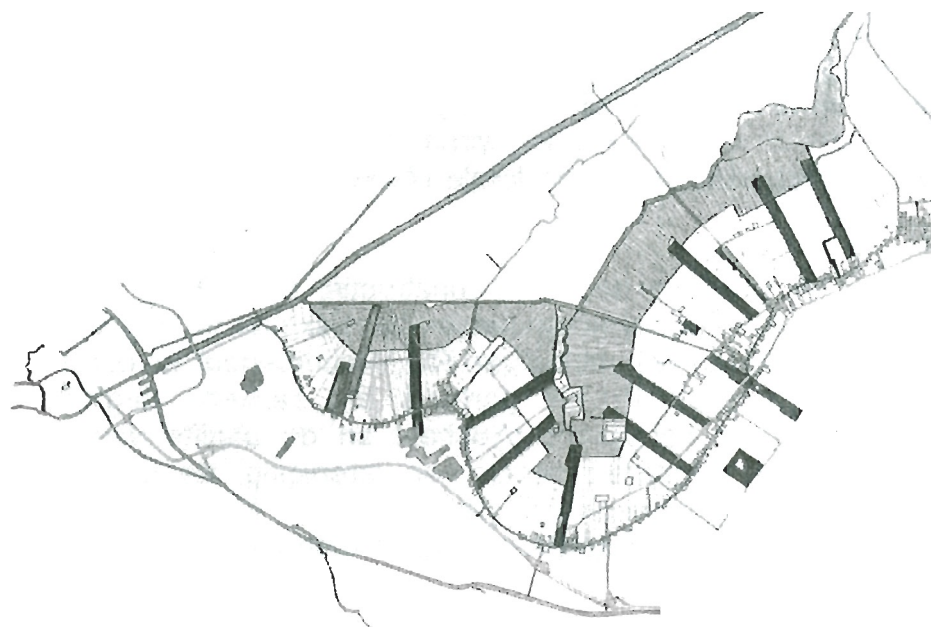
De invulling van de groene ruimte zal sterk afhankelijk zijn van de bestaande kwaliteiten. Een cultuurhistorisch of ecologisch waardevol agrarisch gebied kan van grote betekenis zijn als directe leefomgeving. Een op primaire agrarische productie gerichte bedrijfsvoering zal er echter moeilijk zijn. Inkomsten uit 'groene diensten', zoals omgevingsbeheer, zorg of recreatie, maar ook inkomsten uit onroerend goed, kunnen een goede boterham opleveren en bovendien maatschappelijke waardering. Hiervoor is het nodig dat de plattelandsondernemers zich richten op de vraag vanuit de omgeving en nieuwe samenwerking aangaan met actoren in het stedelijk gebied. Zo kunnen nieuwe netwerken ontstaan rond bijvoorbeeld zorg, recreatie, kinderopvang en educatie.

De woonzorg-voorzieningen kunnen zowel worden gehuisvest in bestaande (voormalig agrarische) bebouwing in de groene enclave, als in verbouw of nieuwbouw aan de randen. De innovatieve mogelijkheden bij nieuwbouw zijn legio, vooral in de sfeer van

domotica. Hierbij moet niet alleen worden gedacht aan tele-voorzieningen op het niveau van de woning, maar ook op het niveau van de 'intelligente wijk'.

5.3 Nieuwe Marken

De derde vorm van zorgzaam groen wonen situeren we op het 'echte' platteland, maar wel gekoppeld aan dorpen of buurtschappen. Veel dorpen hebben behoefte aan een breder draagvlak onder bestaande voorzieningen en nieuwe vormen van werkgelegenheid als gevolg van veranderingen in de landbouw (zie paragraaf 4.3).

*Referentie-idee
Ontwerp van H+N+S voor
de Wolden. In dit gebied is
natuurontwikkeling aan de
orde en kan het platteland
een economische impuls
goed gebruiken. Tussen de
bestaande lintbebouwing
en nieuwe natuur zijn
woon-bos-stroken
ontworpen. Hoewel hier de
benaming 'Nieuwe Borgen'
meer passend is, lijkt het
principe op de Nieuwe
Marke. Per borg kan
financiering,
organisatievorm en
functievervulling worden
bepaald.*

Een op primaire productie gerichte agrarische ontwikkeling is in directe omgeving van de bebouwing vaak niet mogelijk vanwege de Hinderwet. Tegelijkertijd worden ook andere claims op het landelijk gebied gelegd, zoals natuurontwikkeling.

De Nieuwe Marken kunnen worden gezien als een nieuwe vorm van plattelandsontwikkeling, waarbij natuur- en landschapontwikkeling worden geïntegreerd

in een nieuwe vorm van wonen, werken, zorgen en recreëren op het platteland. Het biedt leefomgevingen waaraan een groeiende behoefte is, maar waar nauwelijks mogelijkheden voor bestaan.

Nieuwe Marken kunnen ontstaan als in de directe omgeving van dorpen sprake is van reconstructie (zoals momenteel in de veehouderijgebieden op de zandgronden, de ruimte-voor-ruimte-regeling maakt bovendien woningbouw mogelijk in ruil voor afbraak van stallen) of landinrichting, bijvoorbeeld in relatie tot natuurontwikkeling. Grond en gebouwen, die worden opgekocht in het kader van die reconstructieprojecten of andere vormen van landinrichting worden ingebracht in een lokale organisatievorm, de Nieuwe Marke. De Marke wordt gevormd door de (nieuwe of huidige) eigenaren van de bedrijfsgebouwen. Die zijn, behalve dat ze een eigen erf bezitten, tevens mede-eigenaar van de overige (voormalige landbouw)gronden. Deze gemeenschappelijke gronden krijgen een belangrijke groene functie en zijn vrij toegankelijk, ook voor buitenstaanders. Het voordeel voor de eigenaren is dat ze kunnen wonen en werken aan de rand van een fraai natuurlandschap. De oppervlakte van de totale Marke kan variëren van ca 50 tot 400 hectare.

De Nieuwe Marke komt tot stand in een PPS-constructie, waarbij de overheid het instrumentarium levert om een aaneengesloten gebied beschikbaar te krijgen en tevens een aantal algemene spelregels (op het gebied van RO, natuurbeheer en milieu) opstelt waaraan de Marke moet voldoen. Private partners als banken, zorginstellingen, projectontwikkelaars zorgen voor het aankoopkapitaal en de uitgifte van de privé-eigendommen. De gezamenlijke eigenaren vormen een vereniging, die verantwoordelijk is voor het beheer van het gemeenschappelijke eigendom. Het gebruik door de afzonderlijke leden van het gemeenschappelijk eigendom mag niet ten koste gaan van het algemeen belang.

Wie profiteren van deze Nieuwe Marken? Allereerst de (nieuwe) bewoners en instellingen, die samen de Marke vormen en zich verzekerd weten van een aantrekkelijke woon- en werkomgeving. Maar ook de omliggende dorpen die, met de nieuwe bewoners, een steviger basis onder hun voorzieningen (winkels, scholen, café, bibliotheek etc.) krijgen. De landbouw, omdat de Nieuwe Marken als smeerolie in de agrarische herstructurering gaan werken. Immers: door de burgerbewoning op het platteland te concentreren in de Marke kunnen daaromheen vrijkomende bedrijfsgebouwen (bijv. van

bedrijven zonder opvolgers) worden benut voor boeren, die uit het Marke-gebied vertrekken. Deze bedrijven zouden anders door burgers worden gekocht, waardoor in het resterende landbouwgebied opnieuw problemen rond stankcirkels en ammoniakdepositie zouden ontstaan.

Recreanten profiteren, omdat er een reeks vrij toegankelijke natuurgebieden bijkomt. De overheid heeft er baat bij, omdat op een relatief goedkope manier de doelstellingen van natuurbeleid en plattelandsontwikkeling worden gerealiseerd. Bovendien ontstaat hier een nieuwe vorm van particulier natuurbeheer, die relatief grootschalige en kwalitatief hoogwaardige natuurontwikkeling weet te combineren met lokale betrokkenheid en financiering.

En last but not least profiteren natuur en landschap, omdat een financiële motor ontstaat voor een kwalitatief hoogwaardige natuurontwikkeling in het landelijk gebied en doordat de Nieuwe Marken voorkomen dat het platteland verder versnipperd raakt met buitenlui die hun volledige areaal naar privé-behoeften (maneges, witte hekken, schapenweijtes, kassen etc.) inrichten.

De Nieuwe Marke gaat 'de zorgboerderij voorbij'. Zorgboerderijen kunnen een prima partner in en drager van de Nieuwe Marke zijn, maar de doelen van de Nieuwe Marke reiken verder wat betreft integratie met de dorpsgemeenschap, met een diversiteit aan woon- en werkvormen en het toevoegen van omgevingskwaliteit door natuur- en landschapsontwikkeling.

5.4 Uitdagingen

De beschreven concepten zijn zodanig opgezet, dat niet alleen wordt voldaan aan de behoefte aan zorgzaam groen wonen, maar dat tevens het belangrijkste bezwaar vanuit het huidige ruimtelijk beleid, namelijk versnippering en privatisering van de groene ruimte wordt weggenomen. Sterker nog, de ontwikkeling van groene waarden is nadrukkelijk in de uitwerking meegenomen.

Het realiseren van de beschreven concepten is geen eenvoudige opgave. Het zijn innovaties, die het niveau van afzonderlijke producten of processen overstijgen. Het zijn *systeeminnovaties*. Een systeem kan worden omschreven als een stelsel dat als één geheel wordt ervaren, waarvan de elementen samenhangen en toewerken naar een

gemeenschappelijk doel. Systeeminnovaties richten zich niet primair op verbetering van elementen binnen het systeem, maar op vernieuwing van de samenhang van de samenstellende delen. Enkele kenmerken van systeeminnovaties zijn

- perspectiefwijziging (ook wel "reframing" genoemd) is aan de orde en daarmee samenhangend een cultuuromslag bij betrokken partijen
- langdurig proces vanaf het formuleren van ambities tot uitvoering
- inzet van veel partijen in nieuwe samenwerkingsverbanden
- integrale vernieuwing in plaats van partiële verbetering.

Hoe complexer de innovatie-opgave, hoe meer het accent verschuift van harde (fysieke) aspecten, naar de "zachte" aspecten zoals nieuwe institutionele arrangementen, cultuurverandering, nieuwe "verhalen" die verteld gaan worden of nieuwe betekenissen die worden toegekend aan producten, diensten, omgevingen. Een voorbeeld hiervan is dat de transformatie in de landbouw vraagt om nieuwe betekenissen voor het platteland. Het is niet meer een productieruimte van voedsel, maar een ruimte die groene diensten en belevenissen produceert. Diensten en belevenissen waar in de eveneens veranderende wereld van zorg en wonen weer grote behoefte aan bestaat.

De uitdagingen in de concepten, we stelden het al eerder, liggen niet zozeer in het ontwerpen van een wervend ruimtelijk plaatje. Het is te bedenken en te bouwen. Of het ook te organiseren is, is een grotere vraag. Het vergt een grote omslag in het denken over de verhouding publiek-privaat, het vergt nieuwe samenwerkingsverbanden, nieuwe financiële en juridische constructies en naar alle waarschijnlijkheid beleidsruimte. Dit vraagt om experimenten van waaruit nieuwe praktijkkennis kan worden ontwikkeld. En om partijen die de risico's die met experimenten gepaard gaan, aandurven.

6 Kennis voor zorgzaam groen wonen

Om het idee zorgzaam groen wonen verder te brengen is nieuwe kennis nodig. En dan doelen we op kennis in een brede betekenis. Uit onderzoek naar systeeminnovaties blijkt, dat hierbij allerlei soorten kennis van vele actoren nodig zijn. Technische en sociale kennis, expliciete kennis en ervaringskennis. Bestaande grenzen van disciplines, sectoren en systemen worden losgelaten. Tijdens een innovatieproces worden deze verschillende soorten geïntegreerd tot *transdisciplinaire kennis*. Kenmerkend voor transdisciplinaire kennis is dat de resultaten niet meer zijn te herleiden tot bijdragen van afzonderlijke deelnemers. Er ontstaat een “overstijgend concept” waarin voor elk van de deelnemers iets te halen is, maar waarin evenzovele perspectiefwijzigingen besloten liggen. Dit vergt een intensieve interactie tussen de verschillende kennisdragers.

Net als de beleidsvelden en de uitvoerende instanties voor wonen, zorg en groen verkokerd zijn, is ook het onderzoeksveld onbekend met elkaar. Voorzichtige toenaderingen zijn er tussen groen en wonen, tussen zorg en wonen, en zeer recent tussen groen en zorg. Met name de relatie tussen groen en gezondheid, dus de preventieve kant van de zorg, mag zich verheugen in grote belangstelling. Het bijeenbrengen van de driepoot wonen, zorg en groen, niet alleen in een wetenschappelijke setting, maar gericht op co-innovatie, het ontwikkelen van transdisciplinaire kennis, is de ambitie van deze notitie.

De aanloop zou kunnen bestaan uit een meerdaags expert-atelier, waarin op basis van excursies, creatieve interactie en discussie, de contouren voor een kennis- en innovatieprogramma worden geschetst. Deelnemers aan dit atelier komen vanuit de onderscheiden velden Wonen, Zorg en Groen, en vanuit de segmenten bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties, onderzoekers en ontwerpers.

Het programma mag niet beperkt blijven tot kennisontwikkeling, maar moet tot innovatie leiden. Daarom wordt een koppeling voorgesteld aan experimenten in de praktijk zoals die plaatsvinden binnen de Woonzorg-stimuleringsregeling, IPSV of Regionale Innovatie Netwerken. Een en ander kan uitmonden in een thematische “community of practice” rond zorgzaam groen wonen, aan welke stam zich ook regionaal georganiseerde loten kunnen ontwikkelen.

Bijlage 1

Bloemlezing uit citaten van websites gevonden op o.a. trefwoorden wonen, zorg, groen en engelstalige varianten hiervan.

(Onderstrepingen JMJ)

Nota wonen

Anders dan in landen als Frankrijk zijn grote delen van het landelijk gebied in Nederland uiterst vitaal. De behoefte aan wonen in dorpen en in het landelijk gebied en, meer in het algemeen, aan ruim en groen wonen - is groot en zal de komende jaren verder toenemen. Beleid is deze behoefte zoveel mogelijk in en aan de stad te realiseren, om de druk op het landelijk gebied zo laag mogelijk te houden.

.....

Wonen en zorg moeten beter op elkaar afgestemd worden

Ontwerp Beleidskader Stedelijke Vernieuwing Noord-Holland

Op weg naar vitale regio's, steden en dorpen

Haarlem, 15 februari 2000

Voorkomen moet worden dat zaken op het terrein van wonen, milieu en ruimte sectoraal worden aangepakt en programma's niet inspelen op bredere problemen. Gemeenten zullen daarom in hun programma's ook aandacht moeten besteden aan de relaties met sociale en economische ontwikkelingen, en met fysiek ruimtelijke ontwikkelingen op het terrein van bereikbaarheid, grootschalig groen en monumentenzorg. Ook in dit beleidskader spitsen wij ons niet louter toe op wonen, milieu en ruimte, maar schenken we tevens aandacht aan de bijbehorende sociale en economische infrastructuur

Ook in alle regio's duidelijk behoefte aan aangepaste woningen om specifieke doelgroepen in een 'normale woonomgeving' te huisvesten. Door de wens tot vermaatschappelijking van de zorg en de vergrijzing (mensen zo lang mogelijk zelfstandig laten wonen) neemt de vraag naar begeleid wonen en combinaties van wonen-zorg-dienstverlening toe.

Corporaties gaan 'zorg aan huis' leveren

Steeds meer corporaties ontwikkelen zich tot 'woondienstmaatschappijen' die zorg aan huis, maaltijden en tuinonderhoud aanbieden. Vijf corporaties gaan deze diensten loskoppelen van hun huizen. Ze hopen zo hun klanten beter te bedienen en hun financiële risico's te beperken. (Trouw, 5 mei 2000)

Volkshuisvestingsverslag 1999 Woningstichting Heiloo

Vooruitlopend op de brief van de staatssecretarissen Remkes (VROM) en Vliegenthart (VWS) hebben Woningstichting Heiloo en Woon- en Zorgcentrum Heiloo een startnotitie geschreven over het aanbod van zorg in zorgtoegankelijk woningen in de gemeente Heiloo. In de notitie wordt de visie van beide stichtingen verwoord over het gecoördineerd aanbieden van wonen en zorg.

www.eemnes.nl/actueel/toeknota.htm.

Een belangrijk aspect bij de uitwerking van deze visie is de omvang van Eemnes. De bevolkingsomvang is immers in belangrijke mate medebepalend voor het toekomstige karakter van Eemnes, voor het aantal en soort voorzieningen, voor de kwaliteit van het voorzieningenniveau en voor de wijze waarop aandacht moet worden besteed aan het economische aspect, aan natuur, milieu, educatie en recreatie. Binnen die bevolkingsomvang zijn tevens specifieke ontwikkelingen te constateren, zoals de toename van het aantal ouderen, de grote verscheidenheid aan vormen van samenleven, de combinatie van huis en werk, het streven mensen met een functiebeperking zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen; allemaal ontwikkelingen die vragen om vernieuwing op het gebied van wonen, voorzieningen, bedrijvigheid, infrastructuur, ruimtelijke ordening.

www.breda.nl/toekomst/ontwikkeling/wonen.htm.

De Landgoederenzone Haagse Beemden is een groene vinger midden in de stad Breda. Behoud van deze zone als stedelijke segregatie is essentieel. De horizontale integratie bestaat uit de koppeling van zorgafhankelijkheid uit de wijk, agrarische afhankelijkheid van de wijk en de recreatieve afhankelijkheid van de landgoederenzone. De verticale integratie is verwoord in doelstellingen rond integratie van buurt met Landgoederenzone rondom scholen 2e fase onderwijs, zorg, recreatie, ecologie en duurzaamheid.

www.isw.agro.nl/Dossiers/Plattelandsvernieuwing/plv-ned.htm.

Op het niveau van het agrarische bedrijf denken we bij de term NED (Nieuwe economische drager, JMJ) vooral aan agrotourisme, productveredeling, huisverkoop, zorg en ook wel aan agrarisch natuurbeheer. Anders gezegd, aan inkomsten die een aanvulling betekenen op het agrarische inkomen. Zo kun je ook nog een parttimebaan buiten de landbouw en een GSM-zendmast op de mestilo onder de definitie kwijt.

.....

- clusters van woningen met een tuin;
- 'buitenhofjes' met seniorenwoningen;
- 'leefboerderijen' met wooneenheden voor een- en tweepersoons huishoudens;
- 'nieuwe buitens' met grote luxe woningen;
- 'nieuw-werk-woningen' (woningen gekoppeld aan werkgelegenheid);
- 'helpboerderijen' (zorginstellingen met kleine wooneenheden).

Dit is maar een greep uit een veelheid aan plannen voor de invulling van stad-landgebieden, stedelijke uitloopgebieden of, los daarvan, woonclusters met verwachtingsvolle namen als nieuwe 'leefplantages'.

Uit: InnovatieSteunpunt Wageningen

Landbouw en zorg - Kansen en bedreigingen

(.....)

- Uit diverse onderzoeken is inmiddels gebleken, dat een boerderij unieke eigenschappen bezit, die positief kunnen werken op de psychische conditie van diverse soorten zorgvragers. Deze eigenschappen zijn: rust, ruimte, natuurlijk ritme, buitenlucht, omgang met dieren en planten, gevarieerd aanbod van lichamelijke werkzaamheden. Kleinschalige, gemengde bedrijven (waaronder veel ecologische bedrijven) hebben deze eigenschappen in versterkte mate.

- Het fenomeen "zorgboerderij" is nog vrij onbekend in de zorgsector en bij patiënten- en ouderverenigingen.
(....)

Raad Landelijk Gebied 98/6: 'Vaste waarden, nieuwe opties', advies over natuur, recreatie en de publieke zaak

Klassieke scheidingen tussen natuur en recreatie, tussen 'mensloze' natuur en gebruiksnatuur, tussen recreatie als doel op zichzelf en als middel voor integratie, gezondheid en welzijn, zijn achterhaald. Hoewel natuur en recreatie beide een eigen betekenis hebben, hebben ze dat nog meer voor elkaar en - in samenhang - voor andere maatschappelijke functies als wonen, gezondheid, cultuur en welzijn, en voor de sociale integratie van groepen en individuen. Dit wordt meer en meer onderkend, met de kwaliteit van de leefomgeving als verbindend thema.

welzijn, gezondheid en persoonlijke ontplooiing

Mensen voelen zich het prettigst in hun vrijetijd als ze actief bezig zijn met dingen die ze graag doen, veelal samen met anderen. De invloed van recreatie op gezondheid en welzijn loopt langs verschillende lijnen. Recreatie levert een positieve bijdrage aan de gezondheid, wanneer de lichamelijke conditie beter wordt. Bij gezonde, fysiek actieve ouderen verloopt de teruggang in fitheid met de leeftijd trager dan bij minder gezonde, inactieve ouderen. (...)Mensen ervaren het verblijf in de natuur als rust- en ruimtegevend, als verrassend door de seizoensveranderingen en als gezond door de schone lucht.

Naast de gewone ontspannende en sportieve vormen van recreatie is ook het vrijwilligerswerk in de natuur van betekenis. Daarbij wordt niet alleen nuttig werk verricht maar het is ook een ontmoeting met anderen, waar men van elkaar leert en eenzaamheid wordt doorbroken. Niet voor niets treft men bij het vrijwilligerswerk veel 55-plussers aan, die voor een belangrijk deel hun arbeidzame leven achter zich hebben. Ongeveer 8% van de bevolking is in enigerlei vorm van vrijwilligerswerk actief voor de natuur. Een grote groep van tienduizenden mensen houdt zich in hun vrijetijd bezig met knotwilgen snoeien, heideterreinen schonen, paden aanleggen en onderhouden, poelen schonen, vogels en andere dieren opvangen, paddentrek begeleiden, inventarisaties verrichten, rondleidingen en excursies verzorgen enz. Bij deze activiteiten wordt zo de lichamelijke en geestelijke volksgezondheid bevorderd doordat mensen (meer) bewegen

in een schone, veilige en sociale omgeving. Ouderen blijven langer fit, zieken herstellen sneller en mensen worden minder vaak ziek en hebben minder last van stress.

wonen en werken, bedrijvigheid en vestigingsklimaat

Uit recent onderzoek blijkt dat 97% van de bevolking een groene woonomgeving belangrijk vindt en 96% de nabijheid van natuur. Dat verklaart zowel de voorkeur voor een suburbane boven een stedelijke woonwijk (71%), als de relatief hogere koopprijs van woningen bij lokaal groen (+ 7%) en bij regionaal groen (+ 6%). Woningen aan aantrekkelijk open water zijn zelfs 30% hoger geprijsd. Recreatiemogelijkheden in de woonomgeving kunnen grote betekenis hebben voor de beperking van mobiliteit en criminaliteit. Wanneer mensen dicht bij huis gaan recreëren, neemt de binding met en de zorg voor de eigen omgeving toe.

Natuur en recreatie kunnen ook van betekenis zijn in relatie tot de combinatie van wonen, werken en verkeer. Door de werkomgeving tevens als een aantrekkelijke woonomgeving vorm te geven, kan mobiliteitsreductie en een compacter ruimtegebruik worden gerealiseerd. (...)

Het Rembrandtpark - Een oase in de grote stad (home.student.uva.nl/ferry.niekamp/park.htm.)

...Het Rembrandtpark ligt tussen twee stadsdelen, de Baarsjes en Slotervaart/Overtoomse Veld en behoort tot de hoofdstedelijke groenstructuur. Het is een groene oase tussen de woonwijken van de beide stadsdelen en bestaat uit veel bomen en gras. Het park wordt onderbroken door een kronkelende waterloop. Vele fiets- en looppaden doorkruisen het terrein en het is er heel rustig...

.....

In deze tijd wordt ook steeds meer gekozen voor andere samenwoningverbanden dan het gezin. Ook voor senioren is het aantrekkelijk om in een woongroep te wonen, in deze levensfase is het immers vaak het geval dat een steeds groter deel van het sociale netwerk van de senior wegvalt. Een woongroep zou deze lacune op kunnen vangen. Het grote woongebouw zou daarom ook verschillende woongroepen van bestaande uit ongeveer 15 eenheden moeten kunnen faciliteren.

Servicegerichte voorzieningen In de plint van het gebouw zouden servicegerichte voorzieningen opgenomen moeten worden. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld een servicecentrum waar senioren zorg op maat kunnen inkopen. Er zou een ontmoetingsplek kunnen zijn, waar bijvoorbeeld indien gewenst gezamenlijk gegeten kan

worden, bingo-avonden gehouden kunnen worden en ochtendgymnastiek kan worden gegeven. Er zou een 24-uurs dokters- en verplegingsdienst kunnen draaien. Er kunnen huishoudelijke diensten worden aangeboden als boodschappen doen, ramen wassen, strijken voor als de senior hiertoe zelf niet meer in staat is. Ook kunnen er verschillende zorgpakketten ingekocht worden zoals hulp bij het aankleden of wassen. Alles moet er op gericht zijn de senior zolang mogelijk zijn zelfstandigheid te laten behouden.

Overige woningen op het Andreasterrein Een servicegerichte omgeving is niet alleen aantrekkelijk voor senioren maar ook zeker voor andere doelgroepen. Hierbij valt aan te denken aan werkende alleenstaanden of tweeverdieners. Een groot gedeelte van het in het centrale woongebouw aangeboden diensten zijn ook voor hen aantrekkelijk. Een aanzienlijk deel van de woningen in het centrale woongebouw zal voor deze doelgroepen worden gerealiseerd. Door zogenaamd levensloopbestendig te bouwen kan men hier in principe van de wieg tot het graf blijven wonen. Door ook voor deze doelgroepen te bouwen ontstaat er een menging van bevolkingsgroepen in de buurt.

Sustainable Communities Review

Merging Traditional Concerns for the Environment with the Social and Cultural Aspects of Community Life

Seniors Are A Natural Resource in Developing Sustainable Communities

Tom Benjamin

Many active seniors are using their time, talent, and energy in local projects to protect the health and environment of communities across the nation. Linked through a national coalition of aging and environmental organizations, seniors are becoming a powerful, organized resource in efforts to create sustainable communities.

Created in 1991, the Environmental Alliance for Senior Involvement (EASI) links the volunteer resources of the aging community to the projects of the environmental community. EASI is a catalyst for seniors to provide leadership and expertise in solving local environmental problems. EASI volunteers and cooperating organizations work on a wide range of projects including those designed to protect underground sources of drinking water, detect radon, advance the clean-up of hazardous waste sites, provide education about creating a "Green Home," and establish community organic gardens.

Missoula Senior Environment Corps

Bill Ball of Missoula, Montana is a volunteer services specialist with the Retired and Senior Volunteer Program (RSVP) and an EASI volunteer. A retired teacher and school

administrator, Ball brings more than 32 years of experience in education to his current efforts to solve community environmental problems. "By starting a community garden, we have trained a whole new generation of organic farmers, provided fresh produce to a local food bank, created opportunities for seniors to do personally satisfying work, and brought together folks from different generations and backgrounds in a spirit of cooperation," Ball said in a recent interview with EASI staff.

In addition to the garden, Missoula established a Senior Environment Corps that recruits, trains, and coordinates volunteers to conduct various projects. As one of its first projects, the Corps conducted a highly successful neighborhood radon testing project. This pilot project received international acclaim as one of three projects worldwide to receive the World Wildlife Fund's Earthkeeper's 2000 Award as an outstanding model of community volunteer action and participation. A video about the Missoula program was presented via satellite conferencing to WWF participants in 35 nations on five continents.

(.....)

www.cityfarmer.org/FalseCreek.html.

(...) Urban agriculture has been practised throughout the world for thousands of years and is an accepted part of city life in many places; in our city, it is practised in our backyards and a few community gardens. The possibilities are endless as to how urban food production can benefit city life. Community bonding, an enriched sense of identity and belonging, creation of habitat, job creation and the recycling of waste are only a few of the possible benefits. The City of Vancouver sponsored project to create a sustainable community at South East False Creek (SEFC) offers us an opportunity to raise the profile of urban agriculture in Vancouver. Growing food can become a public event. Our parks are currently vast open spaces of turf grass lined with a limited menu of shrubs and trees; they could be so much more, especially if fruit and vegetables can be produced in this landscape. Urban living and food production does not have to be mutually exclusive; in fact, they can be mutually enhancing. This paper, supported by an actual design proposal, suggests that the new urban development at SEFC can have all the amenities of a sustainable urban life, especially if it were oriented around the idea and practice of urban agriculture.

Reintroducing green nature to the cities has many community and natural benefits. Lewis states:

Social Harmony. In community gardens, socioeconomic differences are no longer barriers. Whoever can grow the best tomato is sought out to share his/her expertise.

Thus gardening can bring together the rich & poor, young & old who would otherwise never have and opportunity to meet.

Communication. Organizing a window box program, community garden or street tree planting must be done in concert with others. Neighbours work together to create their garden magic and through the process come to know one another.

Friendship. Gardens are benevolent places where shared values lead people to new appreciation of each other.

Self-esteem. Through one's own efforts, plants grow, flowers bloom and vegetables are shared. The interaction between person and plants yields feelings of success and pride in being able to make positive change that is visible to all.

Patience. Plants grow according to their own time clocks. Gardeners soon learn that pace and realize that they are working in concert with rhythms that transcend human boundaries. They are put in harmony with the non human forces that regulate the planet.

Learning. The process of gardening requires constant attention. The unspoken dialogue between person and plant is a source of information not only about seeds, roots and shoots, but also about our human role as co-inhabitants of Earth.

Grounding. Through digging in the soil and cooperating with Green Nature, we learn to better understand our place in the world. We find our centres, loci in which we belong and can be at home.

Healing. Historically, gardens have been sources of human well-being, physically, mentally and spiritually. Gardens speak to something basic within us and help us function more easily in the contemporary world (p.73 of Lewis 1996).

(.....), there is an interesting model from Cheyenne, Wyoming that is worth noting because it involves community cooperation and greenhouse production.

The community garden grows all year round under a 5 000 square foot greenhouse heated solely by the sun. Senior citizens, the handicapped, low-income people and juvenile offenders volunteer to care for the garden, providing food for themselves and a surplus for such programs as Meals on Wheels and the Salvation Army. A new community root cellar that provides food storage also enables the greenhouse to act as a citywide food distribution centre, which proved useful during a disastrous flood several years ago (p.25 of Garden, 1985). The various mix of gardeners results in interesting friendships amongst individuals who would otherwise never interact with one another. This gives a sense of belonging and empowerment to traditionally marginalized individuals from mainstream society.

